

Гуцапо Л.В.,

канд. істор. наук, ст. викл. кафедри всесвітньої Історії
Житомирського державного університету Імені Івана Франка

Національно-адміністративне районування на Півдні України (20-30-і роки ХХ ст.)

В статті просліджуються передумови і процес формування національних районів, сільських рад в 20-і роки, а також причини їх реформування і ліквідації в 30-і роки ХХ ст.

The author of the article traces down the preconditions for and the process of establishing national districts and village councils in the 1920s, as well as the reasons of their reforming and eliminating in the 1930s.

Ключові слова: національно-територіальне районування, коренізація, національні меншини, етнічні групи.

Для кращого розуміння сучасних відносин, суперечливих процесів, що відбуваються, перспектив їх подальшого розвитку необхідна об'єктивна, науково достовірна, вивірена інформація про національні меншини регіонів України. У цьому плані виокремлюється історія Півдня України з її неоднорідним національним складом населення. Дослідження минулого цього краю неможливе без вивчення історії німецького, єврейського, грецького, болгарського населення, яке разом з іншими національними меншинами тривалий час визначало долю регіону, залишило великий пласт матеріальної та духовної культури і досі виливає на темпи його розвитку.

Національно-територіальні одиниці ставали об'єктом дослідження у міру їх виділення та організаційного оформлення. Окремим етнічним групам присвячені дослідження О. Обидьонової, В. Орлянського, В. Павленко, Л. Наседкіної, дещо ширше створення та функціонування національних адміністративно-територіальних одиниць простежує Б. Чирко, М. Панчук, О. Рафальський. Сучасні дослідники стверджують, що національні адміністративно-територіальні одиниці розглядалися передусім як засіб залучення широких кіл етнічних спільнот до соціалістичного будівництва як опору радянської влади.

Метою пропонованої статті є прагнення узагальнити відомості щодо виділення та функціонування національно-адміністративних одиниць, які утворювалися в місцях компактного проживання етнічних груп Півдня України, простежити передумови та процес утворення національних районів, сільрад у 20-х роках, а також причини їх реформування і ліквідації у 30-х роках ХХ ст.

У 20-і роки влада прагнула залучити національні меншини до активної діяльності в будівництві соціалізму та закріпити в їхній свідомості довіру до радянської влади. Тому для ефективного вирішення багатьох проблем необхідно було виділення національних адміністративно-територіальних одиниць у місцях компактного проживання національних меншин. Слід наголосити, що організаційне оформлення національних адміністративних одиниць на Півдні України почалося з виділення німецьких, болгарських, а дещо пізніше єврейських, грецьких та російських.

У процесі національного районування вважалося «принципово необхідним виділення самостійних районів і сільрад із німецьких колоній. Німецькі колонії повинні нараховувати не менше 300 господарств або ж 12 тис. населення; в інших місцевостях з німецьким населенням створити німецькі сільради* [1, арк. 38].

Відштовхуючись від такого роду «мірок», почали з'являтися пропозиції щодо виділення окремих німецьких районів, а саме: Ландау (кількість населення близько 20 тис. осіб) у Миколаївській окрузі Одеської губернії; Хортиця (13-14 тис.), Запорізької округи Катеринославської губернії [1, арк. 38]. До складу останнього району повинні були ввійти всі німецькі

колонії попередньої Хортицької волості з 18 колоніями і 14 тис. населення. При останньому районуванні Хортицька волость була приєднана до сусідніх російських волостей [2, арк. 54]. Трохи пізніше була висловлена думка про створення спеціального району імені Рози Люксембург [3, арк. 55; 2, арк. 54]. Але не завжди пропозиції переростали на реалії. Це безпосередньо стосується Хортицького району. Гострі дискусії викликало, як зазначає Б. Чирко, формування кордонів та адміністративно-територіальний поділ цього району, населення якого складалося майже з однакових за чисельністю етносів - 14 тис. українців та 12 тис. німців. Центральне Бюро німсекції вважало, що малочисельність німецького населення у цьому випадку не повинне стати перепорою у створенні самостійного району, тим паче, що безпартійна селянська конференція сама про це просила [3, арк. 54]. Але президія Запорізького окрвиконкому приймає рішення, за яким виділення Хортицького менонітського району було неможливе й недоцільне. У 1924 р. з метою концентрації німецьких колоній Велико-Токмацького району Мелітопольської округи, яка об'єднувала 83 німецькі колонії, приєднане до Бердянської округи, що дало змогу виділити в останній німецький район - Молочанський, у свою чергу, в Мелітопольській округі був виділений Пришибський німецький район. Майже одночасно формується й район з центром у Зельцах Одеської губернії [3, арк. 92; 5, арк. 117].

Отже, процес виділення німецьких національних районів відбувався досить швидкими темпами, і на 1924 р. їх існувало п'ять, а саме: Зельцький, Ландауський, Люксембурзький, Молочанський і Пришибський. Останніх два у 1928 р. були об'єднані в один, з центром у с Молочанському [6, арк. 3]. Звичайно, поряд із національними районами зростала й кількість національних сільських рад.

Наступним кроком Центральної комісії у справах національних меншин при ВУЦВК була робота над «Проектом виділення болгарських адміністративно-територіальних одиниць». Так, у 1924 р. за участю ДЛерванова було організовано два болгарських райони - Романівський та Цареводарівський. У жовтні 1926 р. Романівський район перейменували на Коларівський, а у листопаді 1927 р. - Цареводарівський - на Ботєвський. На посаду секретарів райпарткомів цих національних районів було обрано Петра Петрова та Камена Русінова [7, с 47-53]. На 1925 р. припадає створення третього болгарського національного району. Райцентром болгарського району запропонували Великий Буялик як село найбільш міцне і за кількістю населення, і за своїм економічним значенням. У березні 1926 р. Велико-Буялицький національний район перейменовано на Благоевський. Секретарем Благоевського райкому на перших порах був Тодор Главчев [7, с 47-53]-

Дещо напруженим виявилось виділення Гросс-Лібентальського німецького національного району. Та все ж наприкінці серпня 1925 р. на засіданні Президії Одеського окрвиконкому приймається проект виділення Гросс-Лібентальського німецького національного району [8, арк. 18]. Доречно було б зауважити, що у травні 1926 р. Ландауський німецький район перейменовано на Карл-Лібкнехтівський. Цю ідею запропонувало саме населення, оскільки відкриття району відбулося напередодні річниці вбивства Карла Лібкнехта [9, арк. 11]. На 1926 р. припадає створення Високопільського німецького національного району на території Херсонської округи [10, арк. 57]. У 1927 р. у Первомайській округі створено четвертий болгарський район - Вільшанський. Тут протягом 1927-1930рр. секретарями РВК працювали Тодор Главчев, Микола Гранчаров, Микола Нестеров [7, с. 47-53].

У березні 1927 р. почав функціонувати перший у Радянському Союзі Сейдеменухський єврейський національний район. Територія району, за проектом, складалася з частин територій Бериславського та Снігіривського районів Херсонщини з центром у колонії Велика Сейдеменуха. На території району у 40 населених пунктах проживало 16 797 мешканців. Національний склад району був таким: євреїв - 14 390 (85,6%), українців - 1 964 (11,8%) і німців - 443 (2,4%) [11, арк. 24-25]. Херсонському окрпарткомові довелося пер-

шому безпосередньо зайнятись питанням підготовки організації єврейського національного району і подолати консерватизм радянського апарату щодо його остаточного оформлення. Поряд із Калініндорфським в Україні діяло ще два єврейських національних райони - Новозлатопільський у складі дев'яти єврейських сільрад та Сталіндорфський - 1 б єврейських та двох німецьких національних сільрад [12, с 41]. У 1928 р. було утворено три грецьких райони- Сартанський, Мангуський та Велико-Янисольський [12, с 91]. Два перших грецьких національних райони - Мангуський та Сартанський з'явилися завдяки затвердженій 30 травня 1928 р. Президією ВУЦВК Постанові «Про створення національних грецьких районів на терені Маріупольської округи» [13, арк. 45]. Трохи пізніше у Сталінській округі було організовано третій грецький район - Велико-Янисольський. 9 жовтня 1928 р. ВУЦВК затвердила постанову «Про районування грецької національності на території Сталінської округи». До складу Велико-Янисольського грецького району було віднесено Велико-Янисольський район у своїх старих межах у складі семи сільських рад та приєднано від розформованого Андріївського району чотири сільради [13, арк. 50]. Оформлення грецьких національних районів було прискорено у зв'язку із відзначенням у 1928 р. 150-річчя виселення греків з Криму. Їх створення мало зайняти почесне місце в ідеологічній кампанії, що розгорнулася при цьому.

У вересні 1929 р. ВУЦВК та РНК УСРР постановили утворити на території Запорізької округи Хортицький район з переважною німецькою людністю, з центром у с Верхня Хортиця у складі Верхне-Хортицької, Нижне-Хортицької, Кічкаської, Широчанської, Павлівської, Бабурської, Смолянської, Миколаївської, Веселівської, Лукашівської, Ново-Запорізької та Зеленогайської сільських рад тогочасного Хортицького району [14, с 866]. Отже, протягом другої половини 20-х років ХХ ст. на Півдні України було створено найбільше національних районів порівняно з іншими регіонами республіки. Так, на Півдні України наприкінці 20-х років ХХ ст. функціонувало 19 національних районів, а саме: сім німецьких - Гросс-Лібентальський, Зельцький, Молочанський, Високопільський, Люксембурзький, Ландауський (Карл-Лібкнехтівський) та Хортицький; чотири болгарських - Коларівський, Ботевський, Благоевський, Вільшанський; по три єврейських (Калініндорфський, Сталіндорфський, Новозлатопільський) та грецьких (Сартанський, Мангуський, Велико-Янисольський) і два російських - Кам'янський та Терпінянський.

Політика радянської влади щодо національних меншин в Україні у 30-і роки відрізнялась від політики першої половини 20-х років, але була логічним продовженням втілення в життя за будь-яку ціну комуністичної догми побудови соціалізму. Наприкінці 20-х- на початку 30-х років політика коренізації, що сприяла зростанню національної самосвідомості, національному відродженню, почала здавати позиції під тиском міцніючої командно-адміністративної системи, за рамки якої вона дедалі виходила. Національна програма більшовиків вступила в пряму суперечність із встановленням тоталітарної політичної системи, яка спиралась на карально-репресивні органи, зводила нанівець права союзних республік, їх етносів. Автор погоджується з думкою сучасних науковців, які у своїх публікаціях акцентують увагу на зміні національної політики на рубежі 20-30-х років з боку сталінського керівництва у гірший бік. У міру утвердження тоталітарного режиму дедалі більше виявлявся штучний характер політики коренізації.

Однією з головних причин згортання політики коренізації у цей період була відсутність гармонійного поєднання на практиці національної та соціальної політики уряду. Адже кінець 20-х років позначений втратою самоцінності у роботі серед інонаціонального населення, яка перетворилася на додаткове знаряддя антинародної соціальної політики. Ради поступово втрачали національні особливості й усе більше набували соціалістичного змісту, особливо в період «наступу соціалізму по всьому фронту», невід'ємною частиною якого стала колективізація.

Процес поступового скасування національного районування розпочався в 1930 р., коли у зв'язку з ліквідацією округів і будівництвом Дніпрогесу припинив існування Хортицький німецький район. Його у 1930 р. приєднали до Запорізької міської ради. На другій Всеукраїнській нараді з роботи серед національних меншин секретар Запорізької міськради Білик повідомив про побажання жителів Хортицького району реставрувати німецький район [15, с 95]. Але цю пропозицію відхилили, оскільки він уже входив у межі м.Запоріжжя та й основна увага урядовців була повернута в бік Дніпробуду [15, с 115]. Перевірка діяльності Запорізької міської ради ЦКНМ у грудні 1930 р. засвідчила, що при всьому бажанні вона не могла забезпечити права німецького населення так, як це робили в районі. Звідси й висновок Комісії про необхідність створення самостійного німецького району, що не торкався б інтересів Дніпрогесу та розвитку промисловості [16, с 209].

Перехід на обласну систему управління позначився на кількості грецьких національних районів. За постановою ЦБК України від 2 липня 1932 р., Сартанський та Мангуський грецькі райони були розформовані і приєднані до Маріупольської міськради у зв'язку з утворенням в УСРР Донецької області. Згідно з інструкцією «Про порядок ліквідації деяких районів у зв'язку з утворенням областей на території України» були ліквідовані й їх РВК. Парадоксально, але із ліквідацією національних районів йшло також обговорення питань про створення нових. Свідченням цього є Протокол наради ЦК національних меншин при ВУЦВК про організацію нового грецького району (від 27 грудня 1930 р.) [17, с 288]. Спочатку планувалося створити змішаний греко-український район, але наголос зроблено на створення грецького району. На початку листопада 1934 р. з метою посилення керівництва сільрадами національних меншостей і наближення районних центрів до сільрад і колгоспів, було розукрупнено Старокаранський район Донецької області [18]. У зв'язку з цим утворилося два райони - Старокаранський грецький національний район, з центром у с. Старакарань і Остгеймський - з центром у с. Остгейм [19].

9 грудня 1934 р. на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У було затверджено список районів, у тому числі й національних, що розукрупнилися. Так, у Харківській області у межах Олексіївського російського району створювались Олексіївський та Старовірівський національні райони [20]. Ці російські національні райони не стільки створювались, скільки відновлювались, оскільки у 1930 р. вони об'єдналися. Згідно з постановою Президії ВУЦВК від 2 січня 1935 р. про розширення районів УСРР на Дніпропетровщині постає четвертий німецький національний район - Ротфронтівський [21]. Центром нового району стало с. Вальдгейм. До складу Ротфронтівського (Вальдгеймського) району було включено 11 сільських рад Молочанського району [22, с 780]. 31 серпня 1935 р. село Вальдгейм було перейменовано на село Ротфронт. Але створення нових національних районів у середині 30-х років вже не могло змінити ситуації, що склалась. Політика коренізації почала здавати свої позиції під тиском міцніючої тоталітарної системи.

У контексті командно-адміністративної політики проводилася реорганізація та ліквідація й інших національних адміністративно-територіальних одиниць, що нібито не виправдали себе. У зв'язку з цим партійними й адміністративними органами було прийнято кілька постанов («Про реорганізацію національних районів та сільрад УРСР в звичайні райони та сільради» від 16 лютого 1938 р., «Про ліквідацію та перетворення штучно утворених національних районів та сільрад» від 7 квітня 1939 р. та ін.). У постанові ЦК КП(б)У від 16 лютого 1938 р. відзначається, що згідно з рішенням ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У існування різних національних районів і сільрад не виправдовується національним складом населення цих районів. Тому було визнано недоцільність подальшого існування як «...особливих національних районів, так і сільрад», а, значить, їх потрібно ліквідувати шляхом реорганізації на звичайні райони та сільради [17, с 288].

Політика, історія, культура

З викладеного доходимо висновку, що наприкінці 30-х років ХХ ст. із ліквідацією національних районів та сільрад було припинено функціонування системи національного районування як на Півдні України, так і по всій республіці.

Література

1. ЦЦАВОВУ. - Ф. 413. - Оп. 1. - Спр. 4. - Арк. 38.
2. Державний архів Одеської області (далі - ДАОО). - Ф. 99. - Оп. 2. - Спр. 60. - Арк. 54.
3. ЦЦАВОВУ. - Ф. 413. - Оп. 1. - Спр. 3. - Арк. 55.
4. Чирко Б.В. національні меншини в Україні (20-30 роки ХХ століття). - К: Асоціація «Україно», 1995.-215 с
5. ЦЦАВОВУ. - Ф. 413. - Оп. 1. - Спр. 17. - Арк. 92.
6. ЦЦАВОВУ. - Ф. 1. - Оп. 3. - Спр. 2558. - Арк. 3.
7. Дихан М.Д. Болгари - політемігранти у соціалістичному будівництві на Україні в 1924 - 1929 рр. - К, 1973.-С. 47-53.
8. ДАОО. - Ф. 1916. - Оп. 1. - Спр. 64. - Арк. 18.
9. ДАОО. - Ф. 969. - Оп. 3. - Спр. 451. - Арк. 11.
10. ЦЦАВОВУ. - Ф. 413. - Оп. 1. - Спр. 145. - Арк. 57.
11. ЦЦАВОВУ. - Ф. 1. - Оп. 3. ~ Спр. 701. - Арк. 24 - 25.
12. Національні меншини в Україні. 1920-1930-і роки. Іст.-картогр.атлас /Упор: МХПанчукта ін. - К: Четверта хвиля, 1996. - 104 с
13. ЦЦАВОВУ. - Ф. 413. - Оп. 1. - Спр. 420. - Арк. 45.
14. Збірник узаконень і розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. - 1929- - № 24. - С 866.
15. Второе Всеукраинское Совецание по работе среди национальных меньшинств (Стеногр. отчёт и постан.). 27-30 ноября 1930 г. - Центриздат: Москва- Харьков- Минск. Всеукраинское отделение. - 160 с.
16. Рябошапка Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917-2000). - Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. - 484 с
17. Греки на українських теренах: Нариси етнічної історії: Док. і мат., карти / МДмитрієнко, ВЛитвин, В.Томазов, Л.Яковлева, О.Ясь. - К: Либідь, 2000. - 488 с
18. ЦЦАГОУ. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 6416. - Арк. 28.
19. Збірник узаконень і розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. - 1934. - № 3. - С 9-
20. ЦЦАГОУ. - Ф. 1. - Оп. 6. - Спр. 341. - Арк. 177-178.
21. ЦЦАГОУ.-Ф. I.-Оп. 20.-Спр. 6642.-Арк. 16.
22. Райони УСРР. - Т. 1: Статистичний довідник / За ред, О.Масаткіна. - К: Народне господарство та облік, 1936.- 1196с.